

A BUDAVÁRI KÖZÉPKORI DOMONKOS KOLOSTOR TERÜLETÉN VÉGZETT RÉGÉSZETI FELTÁRÁS

Az ásatásokat a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat (BVTV) kezdeményezte a Hess András tér 1. sz. telken álló régi pénzügyminisztérium romos épületének helyreállításával kapcsolatban.

1962-ben a kolostortemplom nyugati szakaszán kutattunk, nevezetesen a toronybelsőben, a torony nyugati homlokzata előtt és a toronyhoz dél felől csatlakozó három helyiségben.

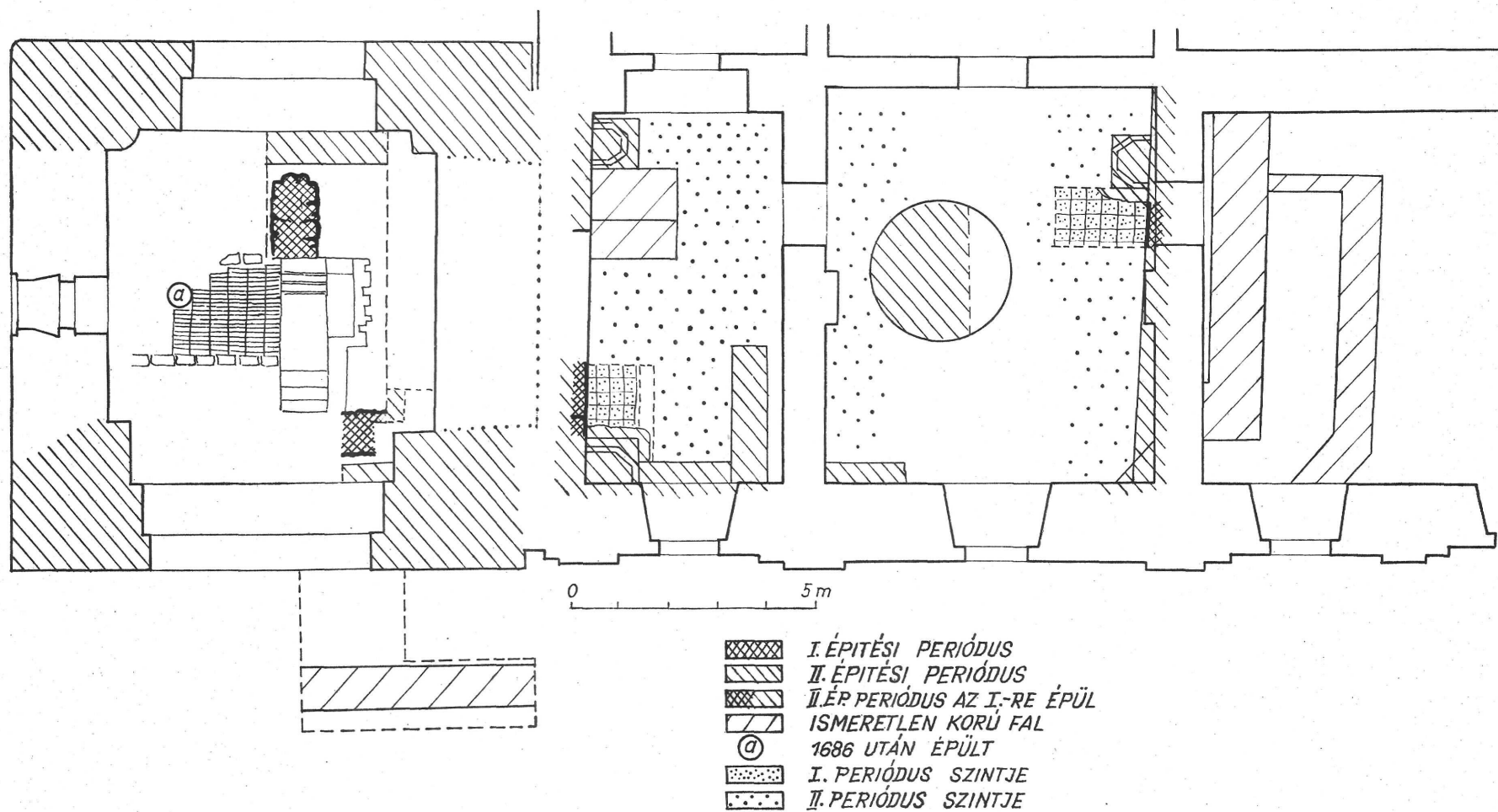
A toronyban végzett feltárás mértékét a helyreállítás szempontjai határozták meg. Mivel a helyreállítási tervben — tervező Budai Aurél — szerepelt az előkerült barokk kori pékműhely sütőterének bemutatása is, azért annak szintjénél mélyebbre csupán egy K—Ny-i irányú kutatóárok keretén belül mentünk (1. kép). A feltárt falmaradványok általánosságban három különböző korszakba sorolható építkezések eredményei: 1. 1686 után a toronyban működő pékműhely maradványai; 2. a toronyszint alatt levő alapfalak; 3. a torony építését megelőző korszakból származó alapfalak.¹ Összegezve az eredményeket, előkerült a középkori padlószint habarcsága, helyenként nagyméretű mázas padló téglákkal, a padlóval azonos szintben az egykori sütőtér élére állított, erősen átégett téglából kirakott padozat, valamint a tűzelőtér előtt téglából épített hamuzógödör.

Megállapítottuk, hogy a torony középkori és barokk padlószintje azonos helyen volt. A barokk kori beépítés, valamint a gótikus torony alapfalai is korábbi alapfalakat vágta át. Két — a torony építését megelőző — falmaradvány került elő. Egy K—Ny-i irányú 1 m széles alapfal és egy erre merőleges 90 cm széles alapfal (1. kép). A két fal találkozásának helyén a kemence hamuzógödre helyezkedik el. Az újkori építkezések az eredeti rétegviszonyokat is teljesen megzavarták. A hamuzógödör alja a sziklán helyezkedik el. A feltárás során, bolygatásmentes, leletekkel datálható réteget nem találtunk. Megállapítottuk, hogy a torony Ny-i falát a magas sziklaperegre építették. Ehhez viszonyítva a torony belsejében levő korábbi falak 2,70 m-rel mélyebben fekvő sziklagödörben épültek.² A torony Ny-i falára merőleges kutatóárokban, a homlokzaton levő másodlagosan elfalazott nyílás kváderes szegélye a sziklaszinten fekvő alapokig követhető. 25 cm-re a szikla fölött a második és a harmadik kváder felülete elvésett, ami meghatározza a lábazat helyét, egyúttal a külső szint magasságát³ (3. kép). A torony Ny-i homlokzatától 1,90 m távolságra É—D-i irányú 90 cm széles alapfalat tártunk fel. Építésének korát egyelőre nem tudjuk meghatározni.

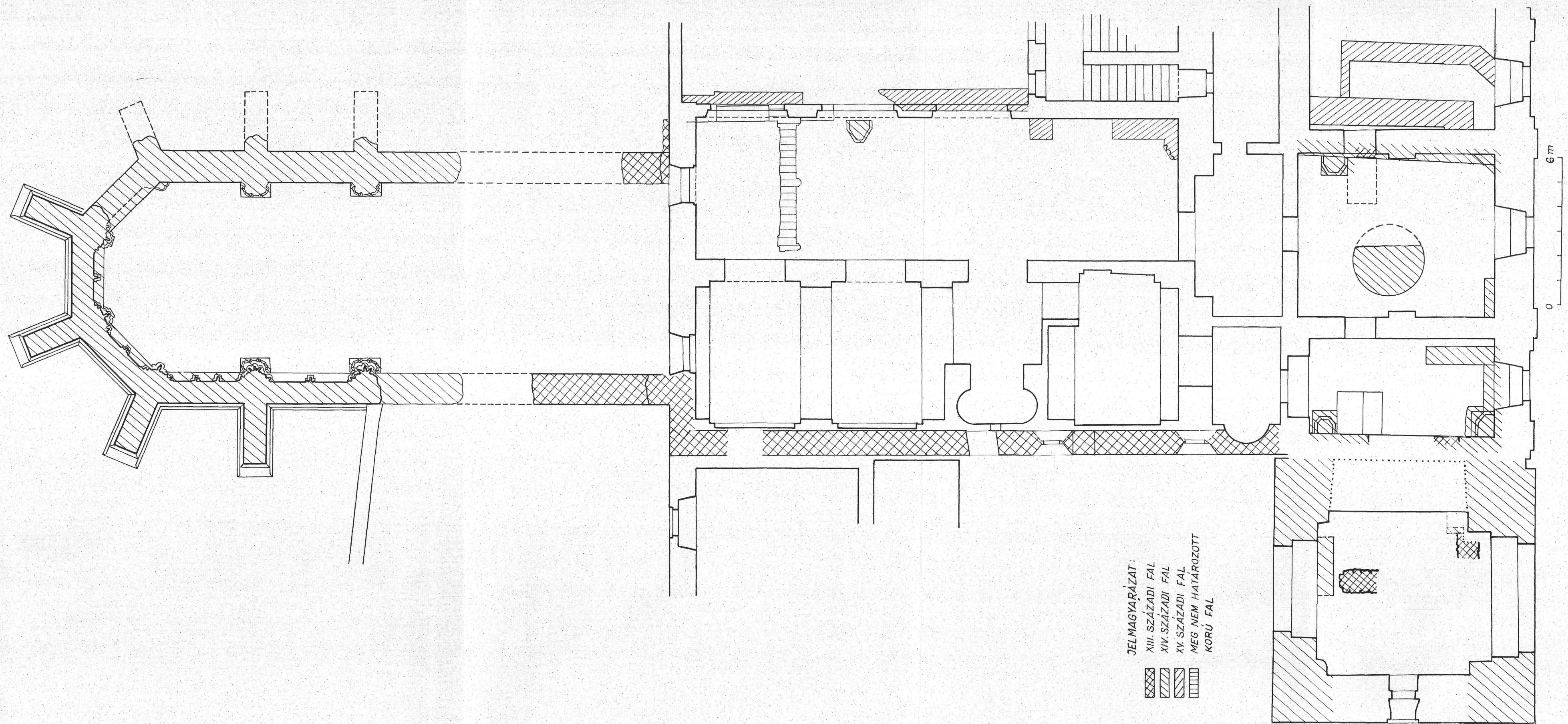
Feltárást végeztünk a régi pénzügyminisztériumnak a toronyhoz D felől csatlakozó három helyiségében (1. kép).

A torony melletti első helyiségben, a legutóbb használt padlószint alatt 32 cm mélyen fekvő barokk téglapadlóban megtalálták a templomhajó ÉNy-i sarokpillérének felületét. A helyiség É-i fala mentén, a barokk padló alatt feltárult az első boltszakasz második pillérének a sokszög öt oldalával záródó felülete is. Mindkét pillér, az azonos idomot körülzáró, egyenes lapokkal határolt lábazatával együtt, a mai szint alatt 1,55 m mélyen fekvő négyzetes talapzaton áll, amelynek felszíne megegyezik a pillérekkel egykorú padló szintjével. Mindkét pillér beépült a hajó egykorú falába, melynek maradványait a pillérek mindkét oldalán, pontosan a régi pénzügyminisztérium É-i és Ny-i falai alatt tártuk fel (1. kép). Az É-i falban mutatkozik a toronybelső a hajóval összekötő 3,60 m széles nyílás mindkét oldala keret nélkül, vakolt felülettel és a küszöb két darabból álló kopott élű kőhasábjára.

Az ÉNy-i sarokban levő pillér mellett újkori építkezéssel megsemmisítették a pillérrel egykorú padlót, a helye azonban az É-i falon jól látható. A küszöb alatt egy korábbi, vakolt felületű és 20 cm-rel a szintje fölé emelkedő fal maradványa látszik, erre ráépült a sarokpillérrel összekötött fal (4. kép). A korábbi épület falmaradványához tartozó, 21×20×2 cm nagyságú, élénkvrös színű téglából kirakott padlót

1. kép. Az 1962. évi ásítások helyszínrajza
Plan des lieux de l'excavation de 1962

2. kép. A kolostortemplom alaprajza az eddig feltárt falmaradványokkal
Schéma de l'église du couvent avec les débris des murailles mis à jour jusqu'à présent

a mai szint alatt 2,10 m mélységben találtuk meg, 2 cm vastag habarcsba ágyazva.

Alatta a szikla felszínén elhelyezkedő 16 cm vastag fekete humuszréteget figyeltünk meg (5. kép).

A fentiekből kitűnik, hogy ezen a területen sikerült két középkori építési korszakot együtt, de egymástól élesen elkülönülve megfigyelni. A toronyba vezető átjáró-nyílás elfalazásában mázas padlótéglát találtunk, mely a toronyban eredeti helyén fekvő padlótéglákkal egyezett.

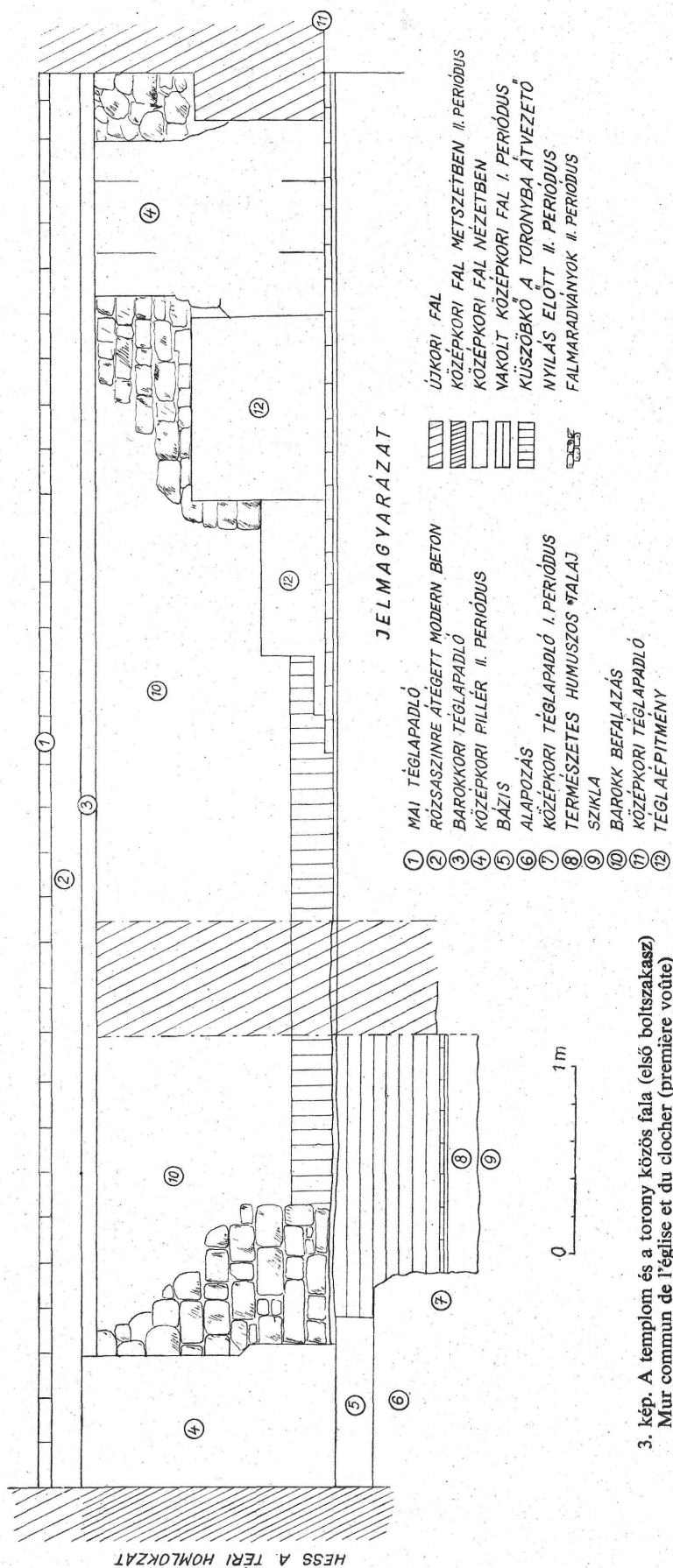
Az ÉNy-i sarokpillér egykorú padlója alatti alapozás habarcsa alól kváderesen faragott kőlap sarkát bontottuk ki. E kőlap szélénél ér véget az első építési korszak téglapadlója. Feltételezhető, hogy itt a korábbi pillér talapzatát találtuk meg.

Az első boltszakasz második pillérje körül 1,50 m mélységben feltártuk a pillérekkel egykorú padló. Felületében középkori padló- és falazótéglák és másodlagosan felhasznált vörösmárvány sírkőtöredékek váltakoznak.

A barokk téglapadló és a középkori padló között egyelőre meg nem határozható korú járószint mutatkozott, anyaga habarcsba rakott apróbb kő és tégl, valamint másodlagosan felhasznált vörösmárvány sírkőtöredék.

Az első boltszakasz második pillérének Ny-i oldala mellett, a középkori szintre épült, középkori téglákból falazott lépcsős építményt tártunk fel. A nagyobbik 1,70×1 m-es alapterületű, 70 cm magas, a melléje épült kisebb 170×84 cm alapterületű, 34 cm magas. Az alacsonyabb takarja a toronyba átvezető nyílást. A magasabb D-i, keskenyebb oldala vakolt.

A torony melletti második helyiség D-i fala alatt feltártuk a középkori templom hajójának D-i falát, az első boltszakasz két pillérével. A helyiség DNy-i sarkában a középkori padlószintig elvett sarokpillér

3. kép. A templom és a torony közös fala (első boltszakasz)
Mur commun de l'église et du clocher (première voûte)

4. kép. A gótikus templom fala alatt feltárt XIII. sz.-i falmaradványok
Débris des murs du XIIIème siècle, mis à jour au-dessus de
la muraille de l'église gothique

5. kép. Elfalazott nyílás a torony nyugati homlokzatán
Trouée emmurée sur la façade occidentale du clocher

nyomai kerültek elő, és egész területén megmaradt a második építési korszakhoz, tehát a pillérekhez tartozó padló habarcságya. Csak ÉNy-i sarkában találtunk néhány eredeti helyén fekvő padlótéglát, melyek egy másodlagosan lefektetett negyedréz vörösmárvány sírkövet fogtak körül.⁴ Látszólag a vörösmárvány sírkő töredéke az elrongált padló pótlásaként került erre a helyre. Máshol a padló alapozásához használtak fel korábbi sírkőtöredéket. Így találtuk meg, felületén habarccsal a fehér márvány liliomos töredéket is. A sírkőtöredék a második helyiségben, a második pillér előtt feküdt. Az elsimított habarcsfelület alatt — melyből a töredéket kibontottuk — 49 cm vastag épülettörmelék bontottunk fel, mely a korábbi téglapadlón feküdt. A padló tégláinak mérete ezen a helyen $29 \times 28,5 \times 2,7$ cm. A második helyiség válaszfala alatt elhelyezkedő D-i templom falon — ugyanúgy, mint a hajó É-i falán — két építési korszak különböztethető meg. Az első templom belső terét a bontás törmelékével az elbontott falak szint fölé emelkedő magasságáig feltöltötték és erre a magasított szintre épült a gótikus templom.

A második helyiség közepét, K—Ny-i irányban újkori téglából épített csatorna szeli ketté. Mellette É-ra a középkori padlószintre épült 2,70 m átmérőjű, kör alaprajzú, 40 cm magas, kőszegélyes építményt tártunk fel. Építési ideje és rendeltetése egyelőre nem tisztázott.

A torony melletti első helyiségben, a DNY-i sarokban, K—Ny-i irányú 2,70 m hosszú, 72 cm széles és 1,15 m magas kőfalat tártunk fel, mely a templom Ny-i homlokzati falával együtt épült. A fenti méretek a fal eredeti hosszúságának és magasságának méretei. A Ny-i homlokzat középkori falmaradványa előtt a középkori padló szintjében, 40 cm széles kőlap fekszik, mint az egykorú

padló szegélyezése. Előtte eredeti helyén megmaradt néhány padlótégla. A második helyiség Ny-i fala mellett azonos szélességű, 13 cm magas kőlépcsőt találtunk (1. kép).

A torony melletti harmadik helyiségben végzett kutatás nem tekinthető befejezettnek. A második és a harmadik helyiség közötti válaszfal mellett K—Ny-i irányban 1,10 m széles kőfal húzódik. Szélessége, valamint a templom D-i hajófalától elválasztó 20 cm távolság elárulja, hogy más építési korszakról van szó. A mellékelt helyszínrajz szerint feltárt falmaradványok részben ahhoz a középkori épülethez tartoztak, melynek nagyméretű pincéje az épület ezen szárnya alatt húzódik. A falak közötti területen talált, nagyméretű kövekből kirakott szint török, vagy újkori eredetű udvar kövezete. A falak korának pontos meghatározása a kutatás folytatásától függ, amikor szükség lesz a falak alapozását behatóbban megvizsgálni.

Az ásatás területén a feltöltés rétegeinek tüzetesebb vizsgálata csak a második helyiségben volt eredményes. Itt, miként korábban leírtuk, a két középkori padlószint között érintetlen réteget találtunk, mely az első templom bontásának törmelékét tartalmazta. A második középkori padlószint fölött ugyancsak bontási törmelék feküdt 30 cm vastagságban. Ebben faragott épületkövek is voltak, többek között gótikus boltozati bordák is. A törmelék réteg felett 13 cm vastag agyagtakaró, efelett pedig egységes feltöltés török-kori, XVII—XVIII. századi leletanyaggal keverve. Az első helyiségben már nem voltak ennyire tiszták a rétegviszonyok, mivel ebben a helyiségben több újkori eredetű fal került elő. Ezek építése során megzavarták a korábbi építkezések egymástól elhatárolható feltöltéseit.⁵

Ásatásunk új eredményeinek értékelése szükségessé teszi, hogy áttekintsük a korábbi kutatásokat. Mint ismeretes, a templom falainak maradványai, nevezetesen a szentély, első ízben 1902-ben, egy tereprendezés alkalmával láttak napvilágot. A feltárást ekkor Schulek Frigyes és Foerk Ernő, a felmérést pedig Lux Kálmán⁶ (2. kép) végezte. A feltárásról az első közlemény 1902-ben jelent meg,⁷ a második 1905-ben.⁸ A bennük közölt alaprajzok egymásnak ellentmondanak, amennyiben az első közleményben megjelent alaprajz jóval több falmaradványt tüntet fel, mint a második közlemény. A közölt fényképek is inkább az első alaprajznak adnak igazságot. Igen nagy hiányossága az első közleménynek, hogy a szövegben jelzett három építési korszakot (XIII. sz., XIV. sz. második fele és XV. sz. második fele) az alaprajzon nem jelöli. Rétegfelvételeket, metszetrajzokat nem készítettek, így a szövegben leírt korai terrazzópadlóról nem tudjuk, hogy melyik falhoz tartozott. További hibája az első publikációknak, hogy az alaprajzon nem tüntetik fel annak a XIII. századnak ítélt oszlopnak a helyét sem, melyről a szövegben⁹ azt írják, hogy eredeti helyén találták.

Újabb feltárás következett 1916-ban, amikor megépítették a régi pénzügyminisztérium trezorját. Akkor kerültek felszínre a hajó D-i falának jelentős maradványai és akkor tárták fel a lettner is. Az ásatás ellenőrzését és felmérését Foerk Ernő végezte. Sajnos az eredeti felmérések elvesztek. Ezek alapján készítette el Lux Kálmán rekonstrukcióját.¹⁰ Ez több szempontból nem fogadható el hitelesnek.¹¹ Igaz ugyan, hogy Lux Kálmán hagyatékában — mely a Budapesti Történeti Múzeum birtokába került — találunk egy kézi rajzot, mely a hajó D-i oldalán feltárt falakról készült, azonban ez a felmérési rajz sem vet világot a feltárt falmaradványok valódi helyzetére és ezekkel kapcsolatban támadt kételyeinket nem oszlatják el. Ezekről a falmaradványokról Lux Géza átrajzolásában ismert és maig is használt alaprajzból szerzünk tudomást.¹² Ezen a rajzon, az újonnan épült trezor falán kívül, három különböző, korábbi falmaradvány látható. Az egyik közvetlenül az új trezor fala alatt helyezkedik el. Látszólag ezzel egyidejűleg épült a lettner fala, valamint egy, ettől Ny-ra levő, a sokszög öt oldalával záródó falpillér. Ennek É-i falsíkjától beljebb, a trezor DNY-i sarkában látható egy K—Ny-i irányú, sarokpillérrel egybeépült falmaradvány és még egy, látszólag ennek vonalában épült, ettől K-re elhelyezkedő falcsonk. Végül egy K—Ny-i irányú fal két szakasza is látható a rajzon, mely az előbbi maradványoktól D-re részben azokat fedve helyezkedik el. Igen nagy veszteségünk az eredeti felméréseknek, valamint a feltárás leírásának hiánya, mivel nem állapítható meg a falak egymáshoz való viszonya, a szintbeli különbségek, illetőleg a falak esetleges összetartozása. A birtokunkban levő kevés és megbízhatatlan adat alapján azt tételezhetjük fel, hogy a D-i hajófal többszöri átépítésen ment keresztül. Ezekhez az adatokhoz csupán annyit kívánok hozzátenni, hogy a trezor napjainkban folyó bontásánál, a padozat betonjának felvétele közben a DNY-i sarokban jelölt negyedpillérrel összefüggő fal, valamint a sokszög öt oldalával záródó félpillér felszíne ismét előbukkant, a rajzon jelölt helyen.

Mint látjuk, az ásatások eddig nem teljesen megbízható adatokat szolgáltatottak. 1937-ben Csemegi József¹³ vette szigorú vizsgálat alá az egykori templom helyszínén és kőtárban található maradványait és stíluskritikai úton állapította meg azt a három építési korszakot, melyet korábban nem tudtak eléggé bizo-

nyítani. A legkorábbi, XIII. századi építkezést ő még csak egy kőfaragvány alapján (nyolcszögű oszlop és lábazata) hagyja helyben. A szentélyről azt állítja, hogy a XIV. század végén épült, végül a XV. század végi építkezés maradványának tekinti a torony felső emeleit és a lettnert.

Ismereteink a templomról 1942 után gyarapodtak, midőn a templomtól É-ra fekvő iskolaépület lebontása után napvilágra kerültek a hajó É-i falának maradványai, s azokról Gerő László tanulmányt írt.¹⁴ A tanulmányhoz mellékelte, Lux Géza által rajzolt alaprajzot használjuk még ma is.

1958-ban Dr. Gerevich László és Holl Imre végeztek ásatást a kolostor területén, és néhány hitelesítő kutatóárkot ástak a templom szentélyében is. Ennek a kutatásnak eredményeit még nem tették közzé.¹⁵

Az 1962. évben végzett kutatások részleteiben gazdagították eddigi ismereteinket a templomról. Megerősítést nyert az a feltételezés, mely szerint a torony csak a második szakaszban, az átépítéssel kapcsolatban épült fel. Ekkor boltozták be a templom hajóját. A boltozattartó pillérek egy részét a hajó megtartott korábbi falába építették be.¹⁶ A torony és a hajó közötti összeköttetést széles nyílás biztosította. Az alaprajzi rekonstrukció még ásatásunk után sem vált lehetővé. Különösen a hajó Ny-i felében találunk olyan maradványokat, amelyek nyomán arra gondolhatunk, hogy az első építési korszakban a templom Ny-i végén karzat vagy előcsarnok helyezkedett el. E maradványok részletesebb vizsgálata és a templomhajó teljes feltárása csak a folyamatban levő bontási munkálatok befejezése után végezhető el.

1965-ben a kolostor területén — az Ibolya utca és a Halászbástya közötti sétányon — végeztünk feltárást. Az egyhónapos ásatás során a következő eredményt értük el: A Julianus szobortól É-ra, a kiugró bástyaterasz területén, tehát az egykori templom szentélyétől É-ra, de nem közvetlenül mellette, a kolostor K-i épületszárnyát metszettük át egy kutatóárokcal. Előkerült egy kb. 10×6,50 m-es belméretű, terrazzo-padlóval borított helyiség, melynek DK-i sarkában két sziklából kivájt és — feltehetően az első periódusban épült, majd később elbontott épület köveivel — körülfalazott, fedőlapjától megfosztott és feldúlt sírt találtunk. A helyiséget nem tártuk fel teljesen, de ismerjük az alapterületét meghatározó négy körítőfalát. Keleti homlokzati falában 2,20 m széles nyílást találtunk, mely a kiugró bástyanyelvre vezetett. A nyílás két oldalát egy-egy gótikus pillér szegélyezi. Az említett (K-i) homlokzati fal előtt ugyancsak sziklába vájt, illetve kifalazott sírgödör került elő. Ebben a török időkben a szentélyben működő konyha hulladékát találtuk. A feltöltési rétegek és a pénzletek révén értékes adatokat nyertünk a kolostor pusztulásának történetére vonatkozóan is.

A kolostorépület teljes feltárása a következő évek egyik legsürgetőbb feladata.

JEGYZETEK

¹ Az 1686 után épült pékműhellyel csak általánosságban kívánunk foglalkozni. Ennek feltárásáról készült pontos leírás, bő fényképes dokumentáció a Budapesti Történeti Múzeum Adattárában található.

² Ugyanezt figyeltük meg a templom hajójának területén is. A Ny-i homlokzat a szikla peremén épülhetett, melyhez viszonyítva a belső tér szintje — különösen az első periódusban — igen mélyen van.

³ A torony helyreállításának befejezése után végzett tereprendezés alkalmával Budai Aurél tervező megtalálta a torony körbefutó lábazatát és a szintet a középkori szintig süllyesztette.

⁴ Ebben a jelentésben nem térek ki részletesen az ásatás során előkerült töredékes sírkövekre, abban a reményben, hogy az ásatás befejezéséig sok darab kiegészítő töredéke még előkerül és megkönnyíti a kövek megfejtését.

⁵ Az ásatás felmérését magam végeztem, a fényképfelvételeket Molnár János készítette.

⁶ Lux K.: A budavári Szent Miklós torony. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyének havi füzetek, II (1925) 4—6, 45—51. — Ebben írja a szerző, hogy a szentély felméré-

sét, amelyet 1905-ben a Magyarország Műemlékeinek I. kötetében közöltek, ő végezte el.

⁷ Dr. Szendrei J.: A budavári domonkos templom ki-
ásatása. Arch. Ért. 22 (1902), 395.

⁸ Forster Gy.: A budavári Halászbástya és a domonkos
szerzetesek templomának romjai. Magyarország műemlékei
I (1905) 148.

⁹ Forster Gy.: i. m.

¹⁰ Lux K.: 1925-ben megjelent már idézett művében ír
erről.

¹¹ Csemegi J.: A Szent Miklósról elnevezett budavári
dominikánus kolostortemplom. Történetírás, I (1937) 5—6,
493.

¹² Gerő L.: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós temp-
lomhoz. Bud. Rég. XIII (1943) 297—318.

¹³ Csemegi J.: i. m.

¹⁴ Gerő L.: i. m.

¹⁵ Ásatási napló a Budapesti Történeti Múzeumban.

¹⁶ E jelentéssel egyidejűleg folytatott újkori épület-
bontás alkalmával kerültek elő az É-i, román kori hajófalba
feltehetően másodlagosan épült boltozattartó pillérek.

¹⁷ Ez a jelentés 1965-ben készült.

H. KATALIN GYŰRKY

L'ÉGLISE DU MONASTÈRE DOMINICAIN DU QUARTIER DU CHÂTEAU DE BUDA

Les vestiges de l'un des plus anciens bâtiments de Buda médiéval, de l'église du monastère dominicain, ont été découverts en 1902. De nouveaux détails ont été mis à jour en 1916, en 1942, et en 1958. Les dernières fouilles d'importance moins grande ont été effectuées en 1962, dans la partie Ouest de la nef. A cette occasion nous avons retrouvé les restes des murs Nord et Est de la nef du 13e s. A la fin du 14e s. l'église avait été, en partie, démolie, en partie, reconstruite. Les restes de mur

provenants de ces deux périodes se trouvent les uns sur les autres. Lors de la reconstruction du 14e s., du côté Nord, une tour avait été ajoutée à la nef. Nous avons retrouvé les murs et le seuil du passage entre la tour et la nef. Le pavé de la première église était de brique sans décor, de grand format, de couleur rouge vive. Plus tard, quand ce pavé s'était usé, des fragments de pierres tombales y ont été placés en réparation. Pour toute l'église, les fouilles continuent.